

4-1 mRi kndrk n{krk dk eki nM gSftI ds }kjk ekuo rFkk I kexh nksuka gh I kekuka dks I kexh , oa I okvka ds : i ea <kyk tkrk gS%

- vkAFkd xfrfofek; ka ds I Hkh {ks=ka ea mPprj mRi kndrk , oavfekdkfekd mRi knu I svkAFkd mUukfr dh jqrkj rst dh tk I drh gSA Hkfe , oai mth ds vfrfjä ekuo I ä kekü (Je) , d egROI wZdkjd (buiψ) gA vr%ml dh I exz mRi kndrk fd I h jk'V^a ds vkAFkd fodkl ds fuekZj .k ea egROI wZ Hkfedk vnk djrh gA
- ekuo ds Lrjh; dks'ky ds vfrfjä dPps eky dh xqkoÜkk , oafu; kstr i kskksxdh Hkh mRi knd ekuo I ä kekuka dsfy, ftEenkj gA

Je mRi kndrk

4-2 rkfydk 4.1 ea mfYyf[kr , f" k; kbZ n's'kka ds mRi kndrk fodkl dh rnyuk I s irk pyrkd gS fd 2002 ea Je mRi kndrk fodkl dh nj fo, ruke ea I okfekd (4.70%) jgh vksj ml dscn dksj ; k x. kjkT; (3.98%), bjku (3.87%), çl xki g (3.60%), dksykn's'k (3.03%), b. Mkus'k; k (2.74%) Hkkjr (2.57%) vkfn dk LFkku jgkA 18 , f" k; kbZ n's'kks es ftuds fy, ve; ; u fd, x, , Hkkjr dk LFkku 7okajgk A fopkjkekhu o'kz ds n's'kku Hkkjr ds Je mRi kndrk fodkl eafxjkoV n's'kh xbZA

4-3 Hkkjr ea I dy ?kjsyw mRi kn ifr fu; kstr 0; fä ds: i eeki h x; h Je mRi kndrk of) 1996 ds n's'kku 6.84 ifr"kr I sydj 2000 ea 3.12 ifr"kr rd vkadh x; h gS tksn's'k ea Je mRi kndrk ds i wZ I qkkj dks n"kkZrk gSA Hkkjr ea Je mRi kndrk of) 2001 vksj 2002 ds n's'kku 0e" k% 4.41 ifr"kr vksj 2.57 ifr"kr Fkh A ; gka ; g mYys[kuh; gSfd o'kz 2001 ds n's'kku Hkkjr dk Je mRi kndrk fodkl 18 , f" k; kbZ n's'kka ea I cl svfekd Fkh A fpflgr n's'kka; Fkh vkLVfy; k, teZuh, bxyM vksj vefj dk (2002 dks

NkMlej) dh rnyukRed fLFkr dseplkcyso'kz 1996 I s 2002 ds n's'kku Hkkjr ea Je mRi kndrk of) ea dkQh I qkkj vk; k gStkso's'ohdj .k dsbu o'kkZeamPp Je mRi kndrk ds eke; e I s Hkkjr rh; vFkD; oLFkk ea vk, I qkkj kbe[k cnyko dks n"kkZrk gA

4-4 I dy ?kjsyw mRi kn (Ø; "fä ds vuq i) Je mRi kndrk eki ifr fu; kstr 0; fä, ifr ?k. Vh , oai wZ mRi kndrk — okLrfod of) vFkZr~, f" k; kbZ n's'kka ea ifr fu; kstr 0; fä }kjk okLrfod : i ea I dy ?kjsyw mRi kn ea ifr"kr ifjorZu rFkk fo"o ifrLi ekko" kZcpd 2007 ea o'kz 2006 ds n's'kku fpflgr n's'kka I cakh foj .k rkfydk 4.2 ij fn; k x; k gA

4-5 bl rnyuk I s; g Kkr gkrk gSfd o'kz 2004 ds n's'kku Hkkjr eamRi knu vU; pQunk , f" k; kbZ n's'kka dh rnyuk ea fuEure vFkZr~4.16 vefjdu Mkyj jgkA pQunk 10 , f" k; kbZ n's'kka ea gkacdkax dh Je mRi kndrk I cl svfekd 32.22 vefjdu Mkyj jgh ftI ds dkn tkiku (31.10 vefjdu Mkyj) rFkk çl xki g (25.92 vefjdu Mkyj) fji kZ dh xbZ A vU; n's'k ftudh Je mRi kndrk Hkkjr ds I fuUkdV gS osg&bMkus'k; k (4.42 vefjdu Mkyj) phu esySM (6.02 vefjdu Mkyj) , oafQyhi hd (6.31 vefjdu Mkyj)A

4-6 o'kz 2006 ds n's'kku pkj fpflgr jk'Vka vFkZr~ I a qä jk'V^a vefj dk ea 43.99 vefjdu Mkyj bxySM ea 38.57 vefjdu Mkyj, teZuh ea 37.06 vefjdu Mkyj vksj vkLVfy; k ea 33.23 vefjdu Mkyj dh mPprj Je mRi kndrk fjdkMZ dh xbZ gSA

4-7 2006 ea Hkkjr dh dy mRi kndrk dk vkdyu 'ifr fu; kstr 0; fä okLrfod I dy ?kjsyw mRi kn ea ifr"kr cnyko' ds: i eafd; k x; k gSA rFkfi bl s 6.55 ifr"kr ik; k x; k A tksfd pkj fpflgr n's'kka ds I kFk-I kFk , f" k; kbZ n's'kka ea phu (9.87 ifr"kr) dks NkMlej vU; I Hkh I svfekd gSA

4-8 fo"o jkstxkj fj i kZ/2004-2005 ds vuq kj vlrjZVh; Je l xBu dh Je mRi kndrk vU; n's'kka dh Je mRi kndrk ea foFHUUkrkvka dse i s t j vU; foFHUUk n's'kka l s rnyuk djrs l e; è; ku ea j [kus dh vko"; drk gSA ftUga fuEuor crk; k x; k gS%

"foFHUUk n's'kka ea Je dh mRi kndrk eadkQh fHUUkrk, a n's'kus dks feyrh gšftl ds dbZ dkj .k gšftl ea l s vfekdka k l a fekr n's'kka ds vka fkd fodkl ds Lrj l s i R; {k ; k vi R; {k : i ea t m s gšA ; g Hkh è; ku n's'us ; kx; rF; gSfd Je mRi knu ds Lrj ea fHUUkrkvka ea dfBu i fj Je djus okyka ds dk; Zea fHUUkrk gksus l s dkbZ fo"ksk varj ugha i mFk cfYd vkerkš ij ; s dk; h"kkvka ea varj dks baxr djrs gš A fdl h fodkl "khy vFkD; oLFkk eadkbZ fuekZu dkexkj vfekd ?k.Vsrd, [kjk "kkj hfj d n"kk ea yxkrkj dk; Zdj l drk gS, yfdu fQj Hkh ml ds Je dh mRi kndrk de jgsch vksj vk; de gksch D; kfid ml dh rduhd, f"kk{k, oamRi kndrk ea of) ds fy, vko"; d dkj dka rd i g p ugha gksch A ml h i d kj fodkl r vFkD; oLFkk ea, d dkexkj vi {kkuq kj de ?k.Vs dk; Zdjrs gq vksj vfekd Je mRi kndrk i klr dj l drk gSA"

Je dh mRi kndrk ea of) ds dkj .k

4-9 Je mRi kndrk ea of) Lor% ugha gksch A mPp Je mRi kndrk ds ykHka dks i klr djus ds fy, , d fodkl "khy n's'k dks dfri; Lrj dh ekuo i t h, rduhdh , oa v k k k s x d {kerkvka dh vko"; drk gksch gSA p f d v a i r e m R i k n d k s o f " o d i f r L i e k k z d s v u q i cuk; k tkuk gS vr% jkstxkj pkgus okyka dks c<f s jkstxkj ds vol j inku djus ds fy, , 0; kol kf; d i f " k { k . k l f o e k k v k a g r q i ; k z r f u o s ' k f d , t k u s d h H k h v k o " ; d r k g A

4-10 n's'khkj ea Je mRi kndrk ea of) ds fy, eq; r% fuEu eke; e l s i w k z : i s k d k s ' k y f o d k l , o a L r j k s U k ; u i j f o " k s k c y f n ; k t k j g k g %

- f"kyi dkj i f"kk{k.k ; kst ukvka ds varxZ n's'k ea u, vkbZVh vkbZ i f"kk{k.k d b n z d h L F k k i u k A
- f"kyi dkj i f"kk{k.k ; kst ukvka rFkk f"kk{kq'k i f"kk{k.k ; kst ukvka ds varxZ u, 0; ki kjka dk i fjp; A
- fo"o c d dh l gk; rk l s 400 vkbZVh vkbZdk mR—'Vrk d b n k a d s : i e a L r j k s U k ; u d j u k A
- i h i h e k M e a 1396 vkbZVh vkbZdk mR—'Vrk d b n k a d s : i e a L r j k s U k ; u d j u k A
- i m k k j j k T ; k a f l f D d e , o a t e e w d " e h j e a v k b Z V h v k b Z d k L r j k s U k ; u A
- f t U g a v k s p k f j d i f " k { k . k d k y k h k i k l r u g h a g a k A m u r d d k s ' k y f o d k l i g y d h i g p m i y e k d j o k u k A

jk"Vh; mRi kndrk i fj "kn

4-11 jk"Vh; mRi kndrk i fj 'kn , d Lok; Yk—"kk l h fudk; gS rFkk bl dk foYk i ksk.k vka"kd : i l s Hkkr l j d k j } k j k f d ; k t k r k g %

- bl dk m's; mRi kndrk ea Kku vksj vutkoka dk i pkj djuk, mRi kndrk ds i fr tkx: drk c<teuk rFkk ml ea l qkij djuk, vFkD; oLFkk ds i n " k z d k s l q i < + r F k k i f r L i e k k z c u k u k r F k k t h o u d h n " k k v k a , o a x q k o Y k k e a l q k k j d j u k g A
- bl dk l pkyu {k=h; 0; kol kf; d i caku l emka dsekè; e l s gksrk gSA
- Hkkr l j d k j d s e a k y ; k a r F k k f u ; k a k , o a d e b k j l x B u k a d s i f r f u f e k i f j ' k n d s l n L ; g A
- ; g i c a k u l o k v k a v k s j k s x d i f " k { k . k r F k k e k u o l d k e k u f o d k l d s { k s k a d s i f " k { k . k

dk; Øe vk; kš tr djrk gš rFkk vks pšfd
, oavuks pšfd nkskagh {ks=kae i jke "kz l ok, a
Hkh inku djrk gš

- bl ds }kjk mRi kndrk ea l jkgh; ; ksnku
nūsokysmi ØekadksekU; rk nūsdsms'š; l s
vFkØ; oLFkk ea p; fur {ks=ka ; Fkk -f'k , oa
[kk | l ā kēku m | kxkōdsfy, jk'vā; mRi kndrk
i jLdkj "kq fd, x, gš ft l dk m'š; vks
vl; mi Øekadksvi uh mRi kndrk ea of) ds
fy, i kRl kgu nšuk gš

4-12 mRi knu rFkk mRi kndrk, i kš | kš xdh;
uokpj .k, ykx ea cpr djuš vk; kr ds fodYi
ykuš fons'kh epk ea cpr rFkk drØ; kadsfuokpu ea
vuq e tks'k vks mRi kg dk in "kz djušdsfy, Je
, oa jkst xkj ea ky; , dšnh; jkT; l jdkjka ds
foHkxh; èl kožtfud {ks= ds mi Øeka ds fu; kš tr
dežkjka (vks) kš x d fookn vfe fu; e, 1947 ea; Fkk
i fjHkš'kr) vks futh {ks= ea 500 vFok vfe d dkexkjka
dks fu; kš tr djuš okyh fofuekz k bdkbz ka ds fy,
muds dk; l fu' i knu rFkk dk; l ds ifr l ei z k dks

ekU; rk nūsdsfy, "i èkkuea=h ds Je i jLdkj" uked
; kst uk dk l pkyu djrk gšA dšy ogh dkexkj , d s
i jLdkj ds i k= gš tksfofekz k rFkk mRi kndrk i fØ; kvka
ea dk; j r gš vks ftudk fu" i knu eš; kadu djuš
; kš; gšA i R; d o'kz x.kr= fnol vFkok Lor=rk
fnol dh i wZ l è; k ij bu i jLdkjka dh ?kksk.kk dh
tkrh gš Øekud kj ; s i jLdkj gš % Je jRu, Je
Hkš.k, Je ohj@Je ohj kxuk vks Je Jh@nshA
i R; d Jskh ds fy, udn i jLdkj dh jk'k vks
i jLdkjka dh l ā; k rkfydk 4.3 ea n"kkz h x; h gšA

4-13 udn i jLdkj ds vykok i jLdkj fotrk
i èkkuea=h l s, d "l un" Hkh i ktr djrsgšA

4-14 ekuuh; i èkkuea=h }kjk o'kz 2004 ds fy,
i èkkuea=h Je i jLdkj foKku Hkou, ubZfnYyh ea 27
višy 2007 dks i jLdkj l ekjkg ea 6 efgykval fgr
45 dežkj; kadsforfj r fd, x, FksA o'kz 2005 ds
fy, Lor=rk fnol 2007 dh i wZ l è; k ij ?kks'kr 9
efgykval fgr 68 dežkj; ka dks i èkkuea=h Je
i jLdkj ekuuh; i èkkuea=h }kjk "kh?kz forfj r fd,
tkus dk i l rko gš

rkfydk 4.1

Je mRi kn drk of) (ifr'kr)
(ifr'kr fu; kft r 0; fä okLrfod l dy ?kjsywmRi kn eæof)

Ø.l a	nšk/o"l	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1.	cäyknš k	2.68	3.99	3.83	3.48	4.54	3.87	3.03
2.	phu x.kj kT;	5.79	6.46	4.77	4.44	4.88	3.67	3.38
3.	fQ th	-1.13	-3.40	1.84	8.02	-0.91	ykw ugha	ykw ugha
4.	Hkkjr	6.84	3.76	5.38	4.86	3.12	4.41	2.57
5.	b&lksš' k; k	0.78	3.08	-	-0.51	3.73	2.35	2.74
				13.74				
6.	bj ku	1.72	0.02	1.35	-1.11	1.98	0.43	3.87
7.	t ki ku	5.25	2.70	0.01	1.64	0.93	4.31	1.34
8.	dkšj; k x.kj kT;	10.01	7.37	-6.26	12.19	5.27	1.57	3.98
9.	eyš' k; k	5.70	5.60	-1.79	3.86	6.10	0.29	2.46
10.	eakšy; k	2.09	4.61	-0.06	0.55	1.63	-1.80	-0.55
11.	uš ky	1.62	-0.18	0.38	1.52	0.59	-1.54	0.72
12.	i kf dLrku	4.09	-4.17	-1.49	1.87	5.19	0.02	-0.55
13.	fQyhi hl	0.42	2.72	-1.27	-0.42	11.8 6	-3.05	0.64
14.	çl xki gj	1.80	2.30	-3.60	7.30	5.40	-5.20	3.60
15.	Jhydk	0.35	4.99	-2.18	2.99	2.20	-0.37	ykw ugha
16.	FkkbyM	2.02	-1.86	-	9.37	2.85	0.08	2.52
				12.87				
17.	fo; ruke	6.98	5.85	3.54	2.61	4.67	4.13	4.70
fpflgr nš k								
1.	l a ä jk"V ^a vefjdk	3.80	0.63	2.83	2.60	5.83	-4.13	2.77
2.	teuh	1.13	1.81	0.44	2.49	2.33	0.54	1.04
3.	vkllVfy; k	2.66	4.49	2.50	1.72	-1.76	3.09	0.69
4.	bšyM (; wds)	1.53	1.40	1.97	1.58	2.47	1.14	0.48

I kš %, ih vks, f'k; k i šl fQd i kMfoVfoVh MkVv, M, ukfyl l 2004 Vksd; kš tki kuA

Je mRi kndrk , f'k; kbžnsk 2004				rkfydk 4.2
Ø. l a	nš k dk uke	l dy ?kjsyw mRi kn (ifr0; fä Ø; 'kfä) ifr?k/s ifr fu; kš tr 0; fä (; w, l MKWj ep	okLrfod l dy ?kjsyw mRi kn ea ifrfu; kš tr 0; fä ifr'kr cnyko	
1.	phu - eu yM	6.02	9.87	
2.	gkxdkx	32.22	4.62	
3.	Hkkjr	4.16	6.55	
4.	bMks'k; k	4.42	4.99	
5.	t ki ku	31.10	1.79	
6.	dkšj ; k x. kjkT;	19.78	3.66	
7.	eyš'k; k	12.30	3.52	
8.	fQyhi hll	6.31	0.94	
9.	çl xki g	25.92	0.27	
10.	FkkbžyM	7.63	3.02	

fpflgr nšk			
1.	l a ep jk"V ^a vefj dk	43.99	1.38
2.	težh	37.06	1.90
3.	vkllVfy; k	36.91	0.41
4.	bžyM (; wš)	38.57	1.79

I kš %oYM dEiHVVoud bž j cød, 2004, i cdku , ofodkl l bFku, ykl øku, floVj tyM A

izkueahdsJe i gLdkj fofHUK Jskhdsi gLdkj , oajk'k			rkfydk 4.3
i gLdkj dk uke	udn i gLdkj dhjk'k (: i ; se)	i gLdkjladhl q ; k	
Je jRu	2,00,000.00	01	
Je Hkkk. k	1,00,000.00	04	
Je ohj vkš / Je ohj kakuk	60,000.00	12	
Je Jh / Je noh	40,000.00	16	

